

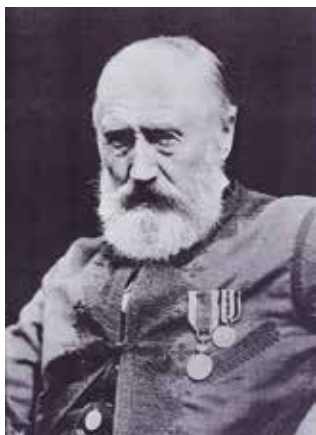

ירושלים התת-קרקעית בציוריו של ויליאם סימפסון

רוני רייך

אוניברסיטת חיפה

■ מבוא: ויליאם 'הקרמיאי' סימפסון

התחריט המבטא יותר מכל את עבודתם של ראשוני החוקרים של עתיקות ירושלים, זה שבו מתוארת חפירתו של פיר על-ידי צ'רלס וורן, במרחק מה מקשת רובינסון (להלן, ציור מס' 3) נעשה על פי ציור פרי ידיו של הצייר הבריטי ויליאם סימפסון. ויליאם סימפסון (1823-1899) היה צייר ממוצא סקוטי. הוא פיתח לעצמו קריירה של צייר צבאי, מומחיות שהיה לה ביקוש רב על-ידי הירחון הלונדוני המאויר הנפוץ (I.L.N) Illustrated London News. איוריו הצטיינו בפירוט רב ובדיוק רב. עיקר המוניטין שלו בא מהשתתפותו במלחמת קרים (1853-1856), ממנה שלח איורי-קרבות רבים שבזכותם זכה לכינוי 'הקרמיאי'

(Crimean). סימפסון הרבה לנסוע ברחבי האימפריה הבריטית בשיא כוחה בתקופה הוויקטוריאנית, וביקר בהודו, אפגניסטן, אתיופיה, פרוסיה, צרפת ועוד. בדרכו חזרה מתייעוד המלחמה באבסיניה (אתיופיה), לפי הזמנת ה-I.L.N, לקח חלק בתייעוד פתיחת תעלת סואץ (1869) ועוד קודם לכן (1868) ערך סיור קצר לפלשתינה. כאן חבר לצ'רלס וורן שערך באותה עת (1867-1870) את חפירותיו בירושלים. אחדים מן האיורים מירושלים (כמו קשת וורן וקשת וילסון) בוצעו כתחריטים עבור העיתון ופורסמו שם (בן אריה 1992: 232-233).

■ התערוכה בשנת 1872

בשנת 1872 נערכה בגלרית פאל מאל בלונדון תערוכה של 40 האיורים שצוירו בידי סימפסון בירושלים. לרגל האירוע התפרסם קטלוג מפורט ביותר. במבוא הבלתי חתום לקטלוג נאמר כי סימפסון הכין בשטח סקיצות, וזאת מתוך ידיעה שאתרים חפורים רבים יכוסו בעתיד ולא תהיה אליהם יותר גישה. ייתכן שאת ההקדמה הזו כתב צ'רלס וורן עצמו. ייתכן כי את הסקיצות ביצע סימפסון בצבע מאוחר יותר, בלונדון, לקראת התערוכה.

הציורים המופיעים בדפים שלהלן שייכים ברובם לאוספי הקרן הבריטית (P.E.F), והם אלה שנרכשו בתערוכה של שנת 1872 בעבור הקרן בידי ולטר מוריסון (בן אריה 1992: 233). מוריסון הקפיד לרכוש את האיורים הנוגעים לעבודתו של צ'רלס וורן בהר הבית ובסביבתו הקרובה. ציורים אחרים נמכרו בתערוכה, לפי המחירים הנקובים בקטלוג (מצויר מס' 1, בערך הנמוך ביותר של 10 גיני', ועד לציור מס' 32 בערך הגבוה ביותר שנדרש, של 120 גיני'). יש להניח שהציורים שלא נרכשו על ידי ה-P.E.F נרכשו על ידי אחרים.

ציורים אחדים ניתן לאתר במרשתת. מיעוטם בעלי איכות טובה לפרסום (מס' 27) ומרביתם אינם כאלה. קיימים עוד ציורים אחדים שמקומם אינו ידוע, ודאי באוספים שונים באנגליה (למשל: ציורים

מס' 25, 26). יש לקוות שבמרוצת הזמן הם יוצו ויוצגו בציבור. לאחדים מהם יש ודאי ערך מדעי כלשהו (כמו ציורים מס' 23, 24) משום שהם מתעדים מקומות ששוב לא נראו לעיני החוקרים לאחר ימיו של צ'רלס וורן, ועשויים להיות בהם פרטים חשובים.

את הציורים צילמתי בעת ביקורי בארכיון ה-P.E.F. שבלונדון, בפברואר 2016, ביקור שבו הציגה אותם בפני הגב' פליסיטי קובינג מנהלת הארכיון, ואני מודה לה מאוד על כך. מבין הציורים שהצלחתי לאתר בחרתי להציג כאן בראש וראשונה ציורים שלא התפרסמו במסגרות אחרות וכאלה שהם רלבנטיים למחקר שנעשה בירושלים בשנים האחרונות. מול איורים אחדים אציג את מצב השרידים היום.

■ ציורי ויליאם סימפסון מביקורו בירושלים, 1867

להלן מובאים תיאורים קצרים לתמונות שצייר סימפסון במסע לירושלים, ושהוצגו בתערוכה בשנת 1872. בגופן (פונט) מודגש ניתנות הכותרות לתמונות כפי שהופיעו בקטלוג התערוכה. הציורים המובאים כאן מסומנים בכוכבית. ציורים נוספים המופיעים במרשתת (אינטרנט), אף כי באיכות ירודה ציינתי בכל מקום, כמו גם את התמונות שלא ראיתי כלל.

***ציור מס' 1: האומנה ואבני-הקשת הנפולות של קשת רובינסון.** סרג'נט בירטלס, עוזרו של צ'רלס וורן, נראה יורד בסולם חבלים. בעת ההיא היה המקום מצוי 40 רגל מתחת לפני השטח, ובסולם החבלים ניתן היה לרדת עוד 20 רגל. סימפסון הבחין בין האומנה בצד שמאל ובין אבני הקשת הנפולות.

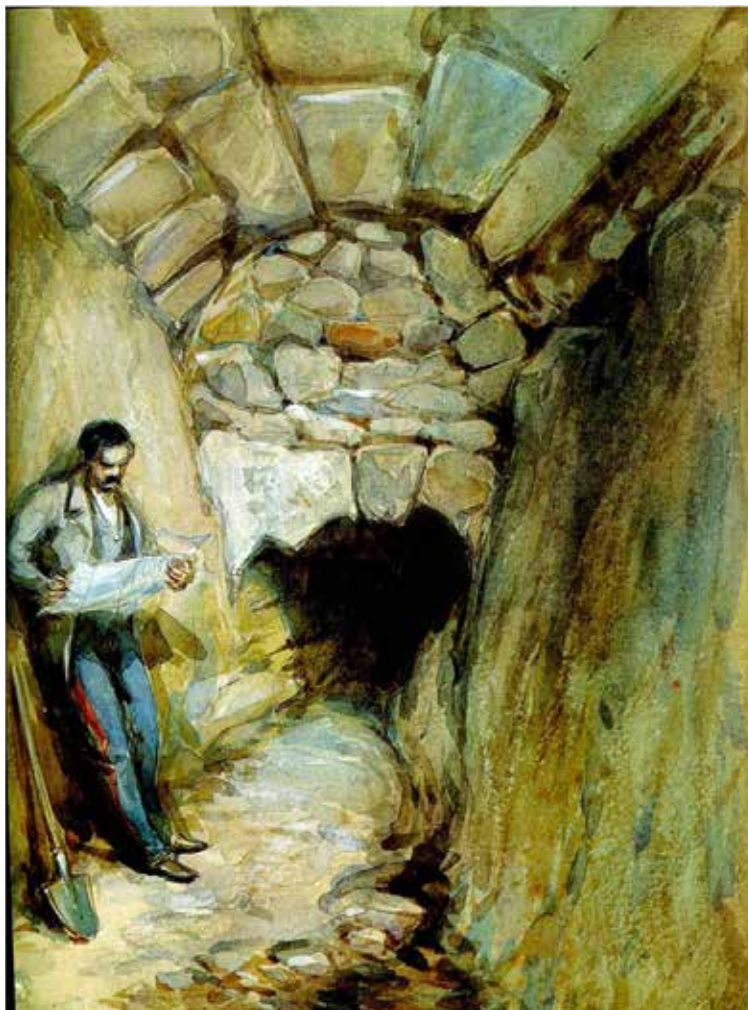
ראו: בן אריה 1992: איור 125 (הפוך ימין/שמאל); ג'יקובסון 1997: 20.

*** צ'יור מס' 2: אבני-קשת נפולות של קשת רובינסון.** סימפסון ציין את הקמרון של תעלת הניקוז שאבני קשת נפלו ונתקעו בה. סימפסון הסיק שהתעלה קדומה לקשת רובינסון. יש לציין שאבני קשת אלה התמוטטו לפני הנחת הרחוב המרוצף העובר מעל התעלה, שכן הרחוב אינו פגוע בנקודה זו, ולכן אבני הקשת לא נפלו עם חורבן הר הבית בידי הרומאים, אלא קודם לכן, בעת בניית הקשת (רייך 2015). ראו: צ'יור מס' 5.

צ'יור מס' 3: קשת רובינסון. התחריט המפורסם של החפירה מול קשת רובינסון (וילסון וורן 1871: תמונת שער; בן אריה 1970: 183), הוא עיבוד לציור של סימפסון, כפי שוורן עצמו מעיד (וילסון וורן 1871: VI, הערה). מציוריו של סימפסון הוכנו שני תחריטים לעיתון הלונדוני, והאמן היה זה שהסביר

אותם. האחד של קשת רובינסון, והשני של קשת וילסון (להלן מס' 12; בן אריה 1992: איור 127, 128). בעוד שמן הציור של קשת וילסון שרד הציור בצבע, בארכיון ה PEF שבלונדון, לא ברור אם לציור של קשת רובינסון היתה במקור רק סקיצה של סימפסון שעובדה להיות תחריט, אך לא לציור בצבע. התחריט מתאר את חפירת הפיר ממול למרכז הקשת ובמרחק המחושב ממנה לפי מיפתח הקשת, כדי ל'תפוס' את האומנה של הקשת, כפי שאכן קרה.

* ציור מס' 4: תעלה חצובה בסלע מתחת לקשת רובינסון.

ראו: ג'קובסון 1997, עמ' 24.

*ציור מס' 5: אבני-קשת נפולות של קשת רובינסון.
 ראו לעיל: ציור מס' 2 (ג'יקובסון 1997: 26). איור 5א.
 מראה את אחת מאבני הקשת הנפולות כפי שנראתה
 בעת החפירה בימינו (חפירות ר' רייך וא' שוקרון,
 צילום: ו' ניחין).

***ציור מס' 6: בור מים חצוב בסלע ליד קשת רובינסון.** הבור הזה נחפר בחלקו בשנת 1996 בחפירות ר' רייך וי' ביליג. חפירתו הושלמה בחפירת א' שוקרון בשנת 2011 (רייך ושוקרון 2011: איורים 1, 15, 16). על-פי הטיח הטיני החום המכסה את דפנותיו דומה שזה בור קדום, אולי משלהי תקופת הברזל ב', שנחתך לרוחבו על-ידי תעלת הניקוז הגדולה שנחצבה במקביל לכותל המערבי של הר הבית. **איור 6א** מראה את המקום בימינו (חפירות ר' רייך וא' שוקרון, צילום: ו' נייחין).

*ציור מס' 7: הפינה הדרומית-מזרחית של החרם (הר הבית), האבנים בבסיסה. על האבנים ההירודיאניות הקפיד סימפסון לצייר את האותיות העבריות (הפוכות) שנתגלו שם (ג'קובסון 1997: עמ' 27). על משמעותן האפשרית של אותיות אלה ראו: רייך וברוך 2016.

ציור מס' 8: הפינה הדרום-מזרחית של כתלי החרם. מקומו של הציור המקורי, בצבע, אינו ידוע. ייתכן כי זוהי התמונה של חפירת הפיר ליד הפינה הדרומית-מזרחית להר הבית, שממנה נוצר התחריט שמראה בתחתיתו גם את המחילה המוליכה אל עבר נדבכי היסוד של הפינה (לעיל, ציור 7). זהו התחריט שהפך לסמלה של הקרן הבריטית לחקר א"י (P.E.F) והוטבע על עמוד השער של רבעון הקרן.

* ציור מס' 9: המעבר המוביל משער חולדה. המעבר המקורה המוביל מן השער הכפול אל פנים הר הבית. מבט לצפון. ראו: ג'קובסון 1997: 21.

* ציור מס' 10: שער חולדה הנביאה. השער הכפול, מבט לדרום. הפתח בין העמודים מוליך אל תוך בניין מימי הביניים הצמוד להר הבית מדרום. ראו: בן אריה 1992: איור 126.

***ציור מס' 11: המשקוף של שער ברקלי, המכונה גם שער מוחמד.**

רובו של השער הנפתח אל גרם מדרגות פנימי העולה להר הבית חסום, כידוע, על-ידי מעלה המוגרבים. כל שניתן היה לראות בימי סימפסון, וכך גם בימינו, הוא חלקו הצפוני השמאלי של משקוף השער, המצוי כיום בקצה הימני של רחבת התפילה לנשים (ג'קובסון 1997: 25). **איור 11** מראה את משקוף השער היום (צילום: ר' רייך).

***ציור מס' 12: קשת וילסון.**

מבט על המרחב שמתחת לקשת וילסון. דומה שהמבט מופנה דרומה. בציור נראים פתחיהם העליונים של שנים מן הפירים שחפר צ'רלס וורן, האחד בצמוד לכותל המערבי (בצד שמאל של הציור), והשני - ליד האומנה של הקשת. יש לציין את הטיח המכסה את אומנת הקשת ואת הקירות הנצמדים אליה מדרום. ייתכן כי זהו חלק מן הטיח שכיסה את בור/ ברכת המים

הגדולה שנבנתה כאן בימי הביניים וכונתה ברכת אל-בוראק, שאת קרקעיתה חשף לאחרונה ג'ו עוזיאל בחפירותיו מתחת לקשת. (עוזיאל 2017; ראו גם: בן אריה 1970: עמ' 127; בן אריה 1992: איור 128). **ציור 12 ב** מראה בהגדלה קטע מן הציור.

ציור מס' 13: האולם המאסוני. (אולם הבונים החופשיים). התמונה קיימת במרשתת.

ציור מס' 14: קפלת מציאת הצלב. ראו גם ציור מס' 20. תמונה קיימת במרשתת.

ציור מס' 15: שער חסום ליד שער הזהב. (שער הרחמים). לא ראיתי במרשתת.

***ציור מס' 16: המחצבה המלכותית** (מערת צדקיהו)

ראו תמונות 19 ו-28.

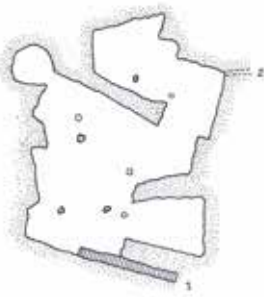
ציור מס' 17: מצוק סלע בתוך מחילה בעמק יהושפט. לא ראיתי במרשתת.

ציור מס' 18: מחילה בעמק יהושפט. סימפסון מציין כי במחילה תקוע חלק מעמוד. פרט זה מאפשר לקשר זאת עם החפירה של וורן (וורן 1884: לוח 44: 5). חולית העמוד לפי וורן וקונדר 1884: 143, שקוטרה 3 רגלים (כ-91.5 ס"מ) אך לפי קנה המידה אחר הוא סביב 98.4 ס"מ (וורן 1884: לוח 44: 5), עשויה להיות אחת מחוליות העמודים של הסטיו המלכותי של הורדוס. התמונה מצויה במרשתת.

ציור מס' 19: כניסה למחצבות המלכותיות.

ציור המתאר את הכניסה למערת צדקיהו. ראו גם ציורים מס' 16 ו-28. לא ראיתי התמונה במרשתת.

ציור מס' 20: קפלת מציאת הצלב. זה ציור של המקום נוסף לציור מס' 14. לא ראיתי במרשתת ציור נוסף.

***ציור מס' 21: בחר אל-כביר או הים הגדול.** ציור בעל חשיבות רבה משום הוא היחיד המתאר באופן תלת-ממדי את אחד מן הבורות הרבים המצויים במתחם הר הבית, ובמקרה זה את הבור הגדול ביותר. יש לשים לב לכך שבעת שסימפסון צייר את הבור, כמות המים שהיתה בו היתה מעטה ביותר. ראו: בן אריה 1992: איור 130 (הפוך ימין/שמאל); ג'יקובסון 1997: 23. **איור 21** מציג את תכנית הבור על פי וורן.

***ציור מס' 22: בחר אל-כביר או הים הגדול.** המסדרון הצר והמדורג היורד אל בחר אל-כביר. סימפסון אומר כי אינו מבין את תפקידו של המעבר הזה שהרי הרבה יותר נוח לשאוב מים דרך הפתחים שבתקרת הבור הגדול והוא אמנם צודק, יש להניח שהמעלה המדורג הזה נותר מזמן חציבת הבור ושימש נתיב לסילוק פסולת החציבה.

ציור מס' 23: 'באר המדרגות', מעבר חצוב בסלע אל האקוודוקט של ביר איוב. האתר הזה מצוי בנחל קדרון מדרום לקצה הדרומי של עיר דוד. כאן, ליד ביר איוב, חשף צ'רלס וורן, קטעים משתי אמות מים חצובות בסלע (וורן 1884: לוח 43, צד שמאל). אל אמת המים התחתונה יורד גרם מדרגות חצוב בסלע באורך של כ-20 מ'. מאז בדיקתו של וורן שוב לא ראה איש את הפרטים האלה, ולא דווח עליהם, ולא ברור מה פשרם. מסתבר שזה עשה רושם על סימפסון, שנלווה לוורן וצייר את המקום בתמונה זו ובתמונה הבאה (מס' 24). תמונה שלא ראיתי במרשתת.

ציור מס' 24: 'באר המדרגות'. ראו לעיל, מס' 23. תמונה שלא ראיתי במרשתת. את שתי התמונות האלה (23, 24) מן הראוי היה לאתר, שכן יש בהן ודאי מידע ששוב לא ניתן לאתר בשטח.

ציור מס' 25: ברכות שלמה שליד בית לחם, המכונות בפי הערבים בשם אל-בוראק. תמונה שלא ראיתי במרשתת.

ציור מס' 26: המעיין החתום, ברכות שלמה. תמונה שלא ראיתי במרשתת.

*ציור מס' 27: קבר יוסף הרמתי בכנסיית הקבר. זהו קבר כוכים טיפוסי לימי הבית השני המצוי כעשרים מ' ממערב לקבר הקדוש, בתוך מתחם כנסיית הקבר. קברים אחדים שכאלה נחשפו בתוך מתחם כנסיית הקבר, ואחד מהם צוין בעת החדשה כמקום קברו של יוסף הרמתי (מתי, כז, 57-60) . (וורן וקונדר 1884: 319-331).

*ציור מס' 28: המחצבות המלכותיות. ציור זה של מערת צדקיהו מראה היטב את העובדה שמדובר במחצבה תת-קרקעית (לעומת ציור 16). ראו גם ציורים 16 ו-19.

ציור מס' 29: כניסה למערה הקדושה. לציור הזה נותן סימפסון את התיאור הקצר הבא: "פתח זה נראה כאילו הוא עשוי משברי שיש גותי. מצויה כאן בליטה משוננת של הסלע המכונה 'לשון הסלע', התלויה מעל המדרגות". נראה שהמערה הנוכרת היא זו הנמצאת בסלע אבן השתיה בהר הבית, שם מציינות מסורות מוסלמיות את 'לשון הסלע' לצד הירידה לתוך המערה.

ציור מס' 30: קריפטה בכנסיית סט. אנה. לפי התיאור של סימפסון זהו בור מים בשימוש חוזר, כפי שמעיד פיר השאיבה בתקרתו. על הדפנות שרדו עקבות של טיח כחול וכוכבים זהובים. לא ראיתי במרשתת

ציור מס' 31: המערה הקדושה מתחת לצח'רה. זו המערה החצובה בתוך אבן השתייה שמתחת לכיפת הסלע. התמונה מצויה במרשתת.

ציור מס' 32: הצח'רה או הסלע הקדוש. זו אבן השתייה שבתוך כיפת הסלע. התמונה מצויה במרשתת.

ציור מס' 33: הצח'רה או הסלע הקדוש. זו אבן השתייה שבתוך כיפת הסלע. התמונה מצויה במרשתת.

*ציור מס' 34: מעבר חצוב אל עבר המעיין. זאת המנהרה האופקית במערכת פיר וורן. הטקסט מתייחס לתמונה כלשהי "לעיל". דומה שיש כאן בלבול כלשהו ומדובר על התמונה שלהלן (מס' 35).

ציור מס' 35: מעבר חצוב אל עבר מעיין הבתולה.

גם את הדבר לא נאמר במפורש ברור למדי שזו ניקבת השילוח. המחבר מציין שוורן חצה אותה מבריכת השילוח אל עבר המעיין. תמונה שלא ראיתי במרשתת.

*ציור מס' 36: עין אם א-דרג' או מעיין הבתולה. הקמרון וראש גרם המדרגות היורד אל מעיין הבתולה (הגיאון). סימפסון מציין שהמעיין מתקשר במנהרה אל בריכת השילוח.

ציור מס' 37: קשת אקה הומו במנזר האחיות ציון. סימפסון מציין כי מדובר בבניין חדש למדי ששילב את הקשת בתוכו ונתן גיבוי למסורת שכאן הכריז פילטוס כי "זהו האיש". תמונה שלא ראיתי במרשתת.

***ציור מס' 38: מנהרה מתחת לויאה דולורוזה.** זהו הקצה הדרומי של הקמרון המערבי מבין שני הקמרונות שמעל מעל בריכת סטרותיון, במבט דרומה. בפינה הימנית הפנימית נראה הפתח המוביל אל מסדרון מדורג העולה לפני השטח. סימפסון הזכיר תגלית אחרונה של ק' שיק (שכונה אצלו ("Mr. Slick?") של מנהרה המתחברת לשער שכס ולהר הבית, היא 'התעלה החשמונאית' (בהט 2013: תוכנית 11.01; תצלומים 11.34-11.36).

ציור מס' 39: קשת אקה הומו שבויאה דולורוזה. סימפסון מציין שיש המזהים זאת כחלק משער למצודת אנטוניה, ואחרים - כשער ניצחון רומי. תמונה שלא ראיתי במרשתת.

ציור מס' 40: הקבר הקדוש. סימפסון נותן תיאור מפורט למדי של הקבר. הוא מציין שהצורה המקורית של הסלע שבו הקבר נחצב השתנתה ללא הכר. התמונה מופיעה במרשתת.

Drawings, on view and for sale at the Pall Mall Gallery, 48, Pall Mall, London.

עוזיאל 2017

י' עוזיאל, 'קשת וילסון: חידושים ותהיות לאחר שנתיים של חפירה', בתוך: י' גדות, י' זלינגר, ק' ציטרין-סלברמן וי' עוזיאל (עורכים), חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה יא: 261-239.

רייך 2015

ר' רייך, 'בניינה וחורבנה של קשת רובינסון בהר הבית בירושלים', ארץ-ישראל 31, ירושלים: 406-398.

רייך וברוך 2016

ר' רייך וי' ברוך, 'משמעות האותיות העבריות בפניות הר הבית ההירודיאני', ארץ-ישראל 32: 190-187.

רייך ושוקרון 2011

ר' רייך וא' שוקרון, 'חפירות באזור קשת רובינסון, ממפלס הרחוב המרוצף ועד הסלע הטבעי', בתוך: א' ברוך, א' לוי-רייפר, א' פאוסט (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, 17, רמת-גן: 238-219.

■ ביבליוגרפיה

בן אריה 1970

י' בן אריה, ארץ ישראל במאה הי"ט - גילוייה מחדש, ירושלים.

בן אריה 1992

י' בן-אריה, צייריה וציוריה של ארץ-ישראל במאה התשע-עשרה, ירושלים: 233-232.

ג'קובסון 1997

ד"מ ג'קובסון, מסע לבית המקדש, ארץ וטבע, 49 (1997): 27-19.

וורן 1884

C. Warren, *Plans, Elevations, Sections Etc., Shewing (sic!) the Results of the Excavations at Jerusalem, 1867-70*, London.

וורן וקונדר 1884

C. Warren and C.R. Conder, *The Survey of Western Palestine, Jerusalem*, London.

סימפסון 1872

W. Simpson, *Underground Jerusalem, Descriptive Catalogue of Water-Colour*